

Sławomir Augusiewicz

Nieznane materiały do bitwy ochmatowskiej 1665 roku w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbestitz Berlin-Dahlem

Echa Przeszłości 7, 159-173

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOKUMENTY I MATERIAŁY

Sławomir Augusiewicz

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

NIEZNANE MATERIAŁY DO BITWY OCHMATOWSKIEJ 1665 ROKU W GEHEIMES STAATSARCHIV PREUSSISCHER KULTURBESITZ BERLIN–DAHLEM

W ostatnim okresie zauważyć można wzrost zainteresowania konfliktem polsko-moskiewskim z lat 1654–1667. Choć nadal brakuje monografii obejmującej cały okres wojny i uwzględniającej zarówno działania prowadzone w Wielkim Księstwie Litewskim, jak i na Ukrainie, to publikacje Andrzeja Rachuby¹, Gienadza Saganoviča², Romualda Romańskiego³, Jerzego Maronia⁴, Piotra Krolla⁵, Konrada Bobiatyńskiego⁶, Krzysztofa Kosszarzeckiego⁷, Marcina Gawędy⁸ znacznie rozszerzyły naszą wiedzę, opartą na klasycznych już opracowaniach Ludwika Kubali⁹ i Wiktora Czermaka¹⁰, przestarzałej książce A.A. Savicza¹¹, monografiach bitwy pod Słobodyszczami i kampanii

¹ A. Rachuba, *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661*, „Lithuania”, nr 2–3, 1994.

² G. Saganovič, *Nevjadomaja vajna 1654–1667*, Minsk 1995.

³ R. Romański, *Cudnów 1660*, Warszawa 1996

⁴ J. Maroń, *Kampania zadnieprzańska Jana Kazimierza 1663–1664*, w: *Od armii kompu-
towej do armii narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998.

⁵ P. Kroll, *Obrona Smoleńska w 1654*, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremic Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002.

⁶ K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Zabrze 2004; idem, *Kampania zimowo-wiosenna wojsk Janusza Radziwiłła 1654–1655*, w: *Staropolska sztuka wojenna*.

⁷ K. Kosszarzecki, *Kampania roku 1660 na Litwie*, Zabrze 2005.

⁸ M. Gawęda, *Połonka – Basia 1660*, Warszawa 2005

⁹ L. Kubala, *Wojna moskiewska r. 1654–1655*, Warszawa 1910; idem, *Wojny duńskie i pokój oliwki 1657–1660*, Lwów 1922.

¹⁰ W. Czermak, *Szczęśliwy rok, dzieje wojny polsko-moskiewskiej z r. 1660*, „Przegląd Polski”, t. 82–107, 1886–1897.

¹¹ A. A. Savicz, *Bojba za Biełorussiju i Ukrainu w 1654–1667 godach*, Moskwa 1947.

cudnowskiej Antoniego Hniłki¹², czy odnoszących się do jej aspektów dyplomatycznych i politycznych prac Zbigniewa Wójcika¹³. Na tym tle dostrzegaliby staję się brak badań nad wydarzeniami na Ukrainie, stanowiącymi bezpośrednio następstwo rady perejasławskiej (1654), z ich centralnym punktem, jakim była zimowa kampania hetmana wielkiego koronnego Stanisława „Rewery” Potockiego i stoczona w jej trakcie bitwa pod Ochmatowem (29 stycznia – 1 lutego 1655). Batalia, którą bez wątplenia można zaliczyć do szeregu najważniejszych starć w dziejach wojen polsko-kozackich czy polsko-moskiewskich, nie doczekała się dotychczas osobnego opracowania. Oprócz wspomnianego Kubali dość obszernie omawiał ją Adam Kersten¹⁴, niedawno Jacek L. Komuda poświęcił jej popularny szkic na łamach „Mówią Wieki”¹⁵.

Znaczenie bitwy ochmatowskiej 1655 roku, przy wspomnianym rozwoju badań nad przebiegiem wojny toczonej przez Rzeczpospolitą w przymierzu z Tatarami przeciwko koalicji kozacko-moskiewskiej, owocujących licznymi publikacjami ukazującymi się w cieszących się dużą popularnością seriach wydawniczych, z pewnością skłania do zajęcia się tym tematem. Podstawę dla odtworzenia przebiegu kampanii i samej bitwy stanowią oprócz archiwaliów polskich, w znacznej mierze zresztą wykorzystanych na tę okoliczność przez Kubalę i Kerstena, a więc niemogących już wnieść wiele nowego oraz ukraińskich, także litewskie i białoruskie. Pozytywne rezultaty dla badań nad dziejami stosunków Rzeczypospolitej z Kozakami i Moskwą przynosi niekiedy kwerenda w zespołach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin – Dahlem. Rzadko penetrowane przez badaczy zajmujących się wewnętrznymi dziejami państwa polsko-litewskiego i jego szeroko rozumianym kontaktem ze wschodnim sąsiadem, kryje jeszcze szereg materiałów mogących wiele wnieść w tym zakresie, a przynajmniej uzupełnić podstawową bazę źródłową.

W dziale (Hauptabteilung) XX, stanowiącym dawne Staatsarchiv Königsberg, w aktach kolegium nadradców dotyczących stosunków Prus Książęcych z Rzeczpospolitą na przestrzeni XVI–XVIII wieków (Etats Ministerium nr 111, Polen) wiele informacji na temat wojny polsko-moskiewskiej 1654–1667 przynoszą relacje posłów i rezydentów brandenburskich w Polsce (w omawianym okresie Johanna von Hoverbecka i Andreasa Adersbacha), zawierające oprócz zasłyszanych z różnych źródeł, nie zawsze wiarygodnych, nowin i awizów, również odpisy korespondencji docierającej na dwór królewski w Warszawie. Publikowane poniżej źródła pochodzą ze zbioru raportów Adersbacha do elektora Fryderyka Wilhelma, wysyłanych z Warszawy w pierwszej połowie 1655 roku (od 1 stycznia do 30 lipca 1655 r.)¹⁶. Najwięcej z nich dotyczy przebiegu

¹² A. Hniłko, *Wyprawa cudnowska 1660*, Warszawa 1931; idem, *Bitwa pod Słobodyszczem*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. I, z. 2

¹³ Z. Wójcik, *Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejasławiu*, Kwartalnik Historyczny, 1954, t. LXI, z. 3; idem, *Traktat andruszowski 1667 i jego geneza*, Warszawa 1959.

¹⁴ A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Warszawa 1963.

¹⁵ J. L. Komuda, *Na zmrożonym polu. Ochmatów 1655*, „Mówią Wieki”, nr 7, 1999.

¹⁶ GStAPK, XX HA, EM 111h, nr 162.

sejmu nadzwyczajnego, który odbywał się w dniach 19 maja–20 czerwca 1655, ale są również doniesienia o przebiegu działań wojennych na Litwie i Ukrainie wiosną 1655¹⁷, oraz kopia (w języku niemieckim) listu hetmana polnego koronnego Stanisława Lanckorońskiego do podkanclerzego koronnego Andrzeja Trzebickiego z 8 marca 1655 r.¹⁸ Zbiór zamyka, niedatowany, ale jak można wnosić z jego treści powstały w pierwszych dniach marca 1655, list adresowany do elektora, którego fragment dotyczy bitwy pod Ochmatowem, wykaz regimentów cudzoziemskich w służbie polskiej (*Vorschlag der Deutschen und frembden Völcker so jetzo Zeit S. Maytt. Diensten sich versamlet undt verstelet*)¹⁹ oraz *Regestr oficerów, żołnierzów zabitych i postrzelonych w Regimencie Pana Oboźne[go] Koronne[go] podczas expeditey Ochmatowskiej*²⁰.

Adersbach w pierwszej części listu streszczał, jak się wydaje, znaną z odpisów i publikowaną już w Polsce relację Krzysztofa Tyszkiewicza do kanclerza wielkiego koronnego Stefana Korycińskiego najprawdopodobniej z 4 lutego 1655 r.²¹ Nie wnosi więc nic nowego, podobnie jak niepełny i zawierający szereg błędów i nieścisłości wykaz jednostek cudzoziemskiego autoramentu na służbie polskiej i litewskiej w połowie 1655 r. Wydaje się zresztą, że nie był on pierwotnie załączony do tej właśnie korespondencji, gdyż powstał później i nie nawiązuje do opisywanych przez brandenburskiego dyplomatę wydarzeń na Ukrainie. Wykaz sporządzono prawdopodobnie najwcześniej w drugiej połowie maja 1655 r. po nominacji Czarnieckiego na kasztelaniego kijowską, ponieważ w ten sposób jest już w nim tytułowany.

Najciekawszym źródłem, dającym możliwość zarówno oszacowania wielkości strat armii koronnej poniesionych pod Ochmatowem, jak również, w sytuacji, gdy nie zachowały się rolla, omówienia składu i organizacji dwóch regimentów dragonii, jest *Regestr oficerów, żołnierzów zabitych i postrzelonych w Regimencie Pana Oboźne[go] Koronne[go] podczas expeditey Ochmatowskiej*. Czas powstania tego źródła nie jest znany, choć można domniemywać, że spisano go w pierwszych dniach po bitwie pod Ochmatowem. Mógł być załączony do wspomnianej korespondencji Tyszkiewicza. Pewne przypuszczenia w tym względzie zdaje się nasuwać list hetmana wielkiego koronnego Stanisława Potockiego do króla Jana Kazimierza, który na zakończenie relacji o batalii pisał: „[...] oficerów dobrych siła poległo, jako P. Falkierzant, P. Żabic i inni. P. Denoff postrzelony i wiele oficerów, *których na osobnej*

¹⁷ Ibidem, s. 22 – 22v.

¹⁸ Abschrift Schreibens des Herrn Crohn Feldt Hauptmanns an den Crohn Unter Cantzler aus Podhaiec vom 8 III 1655, ibidem., s. 10–11.

¹⁹ Ibidem, s. 76.

²⁰ Ibidem, s. 75–79.

²¹ Kopia w B. Czart., 148, (s. 60–64) jest datowana błędnie na 24 lutego. Inne odpisy (z drobnymi zmianami w B. Kórnik 991, s. 459v – 460; jako list Zamoyskiego do Korycińskiego w: *Jakuba Michałowskiego, [...] Księga pamiętnicza*, s. 741–745) są datowane na 4 II 1655; zob. A. Kersten op. cit., s. 206, tamże wykaz innych relacji o bitwie ochmatowskiej.

karcie podają [podkreślenie moje – S.A.]”²². Nie rozstrzyga on jednak ostatecznie problemu datacji dokumentu.

W istocie rejestr obejmuje nie tylko regiment dragonii ówczesnego oboźnego koronnego (potem kasztelana kijowskiego, wojewody ruskiego, hetmana polnego koronnego) Stefana Czarnieckiego, jak wskazuje na to tytuł, ale również zawiera dane odnośnie regimentu dragonii Henryka Dönhoffa i prawdopodobnie jednej kompanii z rajtarskiego regimentu gwardii królewskiej pod komendą Piotra de Brion²³. Wydaje się, że uwzględnia wyłącznie straty poniesione przez wymienione jednostki podczas samej bitwy pod Ochmatowem, natomiast nie odnotowuje poległych i rannych w poprzedzających ją walkach stoczonych podczas kampanii. Wcześniej regiment dragonii Czarnieckiego walczył pod Buszą na przełomie listopada i grudnia 1654, Braclawiem (początek grudnia 1654) i Humanem (styczeń 1655)²⁴. Pod Buszą, gdzie Polacy w ogóle ponieśli duże straty (źródła podają 200 ludzi)²⁵ zginął, jak twierdzi Wespazjan Kochowski „pułkownik dragoński Gembart, rohatyną przebity”²⁶. Ludwik Kubala uznawał go, nie wiadomo na jakiej podstawie, za dowódcę piechoty²⁷. Bardziej wiarygodne źródło, list z obozu z Tulczyna z 22 grudnia 1654 mówi o „majorze Gembarcie”, relacjonując dalej: „Ciało nieboszczyka Pana Gembarta zabitego pod Buszą posłano do domu. Opryszkowie pod Barem napadłszy, czeladź pozabierali, konie pobrali, trupa obnażywszy, na gościńcu porzucili; aż książe Dymitr [Wiśniowiecki] jadąc do wojska, kazał je zanieść do zamku Barskiego, za co mu P. Oboźny [Stefan Czarniecki] bardzo dziękował”²⁸. Związki poległego z Czarnieckim, dające się stwierdzić na podstawie przytoczonego fragmentu, oraz wcześniejsze informacje, że był on oficerem dragońskim pozwalają go utożsamić z majorem Stefanem Gembartem, dowódcą kompanii w regimencie oboźnego koronnego. *Regestr* nie wymienia go jednak wśród poległych żołnierzy tej jednostki, co zdaje się dowodzić powyższej tezy, że wykazuje jedynie straty poniesione podczas bitwy ochmatowskiej.

Według ustaleń Jacka Komudy, w kampanii wzięło udział 7 regimentów dragonii (3567 porcji)²⁹, czyli praktycznie wszystkie znajdujące się w kompu-

²² S. Potocki do Jana Kazimierza, Latyczów 12 II 1655, B. Czart., 2105, s. 277.

²³ Piotr de Brion (?), w l. 1663–1668 dowódca regimentu gwardii dragońskiej Jana Kazimierza, M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii przybocznej i komputowej za ostatniego Wazy (1648–1668)*, Warszawa 1989, s. 180.

²⁴ S. Potocki do Jana Kazimierza, b.m.d., B. Czart. 148, s. 993; S. Potocki do Jana Kazimierza, Sokołowka 21 I 1655, ibidem, s. 17–21, inna kopia w: B. Kórnik, 991, s. 459; *Jakuba Michałowskiego, Wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza*, wyd. Antoni Helcel, Kraków 1864, s. 733; A. Kersten, op. cit., s. 201 i nn.

²⁵ W. Kochowski, *Historia panowania Jana Kazimierza*, wyd. E. Raczynski, Poznań 1859, s. 191.

²⁶ Ibidem, s. 190.

²⁷ L. Kubala, op. cit., s. 190–191. W. Kochowski (op. cit., s. 191) pisze o Morawcu, kapitanie piechoty.

²⁸ *Jakuba Michałowskiego, [...] Księga pamiętnicza*, s. 732; 736.

²⁹ J. L. Komuda, op. cit., s. 36.

cie koronnym w ostatnim kwartale 1654 roku i pierwszym 1655³⁰. Oprócz dwóch uwzględnionych w rejestrze w skład armii koronnej wchodziły jeszcze regimenty: wojewody malborskiego Jakuba Weyhera, Klaudiusza Parpesse, Fryderyka Molla, wojewody pomorskiego Ludwika Weyhera, chorągiew (kompania) starosty halickiego Andrzeja Potockiego³¹. Źródła, relacjonujące poszczególne etapy kampanii ochmatowskiej, najczęściej wymieniają dragonię Czarnieckiego. Jeden z przekazów, dotyczący spotkania w Obodówce hetmana Potockiego i dowództwa polskiego ze stojącym na czele posiłkowej ordy sułtanem Mengli Gerejem, zawiera wzmiankę: „Wyjechał Jmśc Pan Hetman w poniedziałek trochę zjadłszy z Trościańca do Obodówki, gdzie go Sołtan trzy dni czekał. [...] Za Jmśc Panem Hetmanem niesiono znak, za którym znakiem różnych sług i towarzystwa z podróży chorągwi niemało, których mogło być więcej niż 200, za którymi zaraz szła dragonia Jmśc Pana Denhafa, których było 200 komenderowanych z różnych kompanii, na koniach dobrych i odzianych”³².

Polacy ponieśli duże straty pod Ochmatowem w wyniku kilkukrotnie podejmowanych szturmów na tabor kozacki i mimo przejściowych sukcesów (rozerwanie taboru pierwszego dnia bitwy 29 stycznia, wdarcia się piechoty i spieszonych dragonii do taboru 31 stycznia) odpieranego „srogim ogniem nieprzyjacielskim”³³. „[...] Bo mieli tabor tak mocny i ognisty, jako jaki Malbork” – pisał po bitwie Stefan Czarniecki³⁴. Zdziesiątkowana została piechota, pierwszego dnia bitwy pozostawiona w taborze przez wycofującą się jazdę polską, otoczona przez wojska kozacko – moskiewskie. Jak stwierdził Krzysztof Tyszkiewicz: „[...] infanteryi [...] bardzo nam siła ich ubyło, jednych postrzelono, drudzy wymarli, trzeci wymrożeni, a czwarcı pouciekali. Ledwiebyśmy wybrakowali ze dwanaście set piechoty do bitwy”³⁵. Po trzydniowych walkach i oblężeniu taboru prowadzonego w bardzo trudnych warunkach „(...) bez wody, bez drow, w zimne i tęgie mrozy”³⁶ straty w całej armii były już bardzo duże „więcej jednak od mrozu, niż od nieprzyjaciela”³⁷. Zginęli „Łabęcki, Grodecki, Siemaszko, Wierzchliński, rotmistrze i czterech poruczni-

³⁰ J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. V, Warszawa 1960, strony niepaginowane.

³¹ Ibidem, strony niepaginowane.

³² Opisanie przywitania się Jmci Pana hetmana Wielkiego z Sołtanem Ord Krymskich Dnia 11 Juni Roku 1655, B. Czart., 148, s. 243–245; ta sama relacja także w: B. Kórnik 991, s. 508; *Jakuba Michałowskiego*, [...] *Księga pamiętnicza*, s. 739.

³³ Podkreśla to relacja Krzysztofa Tyszkiewicza do S. Korycińskiego, Petyhorce, 24 II 1655 (data błędna), B. Czart., 148, s. 60–64; B. Kórnik 991, s. 459v – 460; *Jakuba Michałowskiego*, [...] *Księga pamiętnicza*, s. 743–744. Zob. także J. L. Komuda, op. cit., s. 35–39.

³⁴ S. Czarniecki do NN, Felirów 7 II 1655, w: *Jakuba Michałowskiego*, [...] *Księga pamiętnicza*, s. 746.

³⁵ K. Tyszkiewicz do S. Korycińskiego, Petyhorce, 24 II 1655 (data błędna), B. Czart., 148, s. 64; B. Kórnik 991, s. 459v – 460; *Jakuba Michałowskiego*, [...] *Księga pamiętnicza*, s. 744.

³⁶ Ibidem.

³⁷ W. Kochowski, op. cit., s. 199.

ków, 13 chorążych i oprócz tego Poradowski i Spereg, porucznicy husarscy jeden margrabiego Myszkowskiego, drugi biskupa krakowskiego i z towarzystwa przeszło 200 poległo, oprócz pocztowych tudzież pieszych”³⁸. Z pułku królewskiego, dowodzonego przez Czarnieckiego zginęło „więcej sta towarzystwa [...]. Dragonów moich bardzo wiele”³⁹.

W świetle akt wojskowo-skarbowych oficerami w regimencie dragonii Stefana Czarnieckiego w tym okresie byli: kapitan – lejtnant Jan Henryk Tedwin, Aleksander Wąsowicz, Aleksander Dzierbicki (Dzierzbicki), Stanisław Ołtarzewski, Krzysztof Woronic i Krzysztof Wąsowicz⁴⁰, który faktycznie dowodził regimentem⁴¹. *Registr*, który wykazuje jedynie sześć kompanii w składzie regimentu, jako dowódców kompanii obok Tedwina, Dzierbickiego, Aleksandra Wąsowicza i Ołtarzewskiego wymienia jeszcze majora Stefana Gembarta i kapitana Łukasza Friedricha Rynchleben. W czwartym kwartale 1654 regiment dragonii Czarnieckiego liczył 483 porcje, w pierwszym kwartale 1655 – 545 porcji⁴². W maju 1655 w służbie pozostawali Krzysztof Wąsowicz, Tedwin i Dzierbicki, oprócz nich dowódcami kompanii byli Aleksander Czarniecki, Godlewski, Skalski, Porayski, Duchnowski⁴³.

Regiment dragonii Henryka Dönhoffa był liczniejszy niż Czarnieckiego, w czwartym kwartale 1654 liczył 597, a w pierwszym kwartale 1655 – 596 porcji⁴⁴. *Registr* wymienia jednak tylko cztery kompanie: samego Dönhoffa, majora (nie podaje nazwiska dowódcy), kapitanów Jana Fergesona (Fergenoma) i Henryka Kouffoma. Brak figurującego w aktach skarbowo wojskowych kapitana Jana Świętoszewskiego⁴⁵. W skład regimentu mogła wchodzić, wyszczególniona w *Registrze* poza regimentem kompania Butlera, być może kapitana Ernesta Butlera, który służył w tej jednostce⁴⁶.

Teksty zostały opracowane zgodnie z ustalonymi zasadami dla wydawania tekstów staropolskich⁴⁷ oraz w oparciu o niemiecką instrukcję wydawniczą dla źródeł historycznych⁴⁸.

³⁸ Ibidem, s. 199.

³⁹ S. Czarniecki do NN, z Felirowa 7 II 1655, w: *Jakuba Michałowskiego, [...] Księga pamiętnicza*, s. 746.

⁴⁰ AGAD, ASW dz. 86, nr 44, s. 40, 69; ibidem, nr 45, s. 4; ibidem, nr 46, s. 25, 39, 90, 100.

⁴¹ A. Kersten, op. cit., s. 170.

⁴² J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane.

⁴³ A. Kersten, op. cit., s. 284.

⁴⁴ J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane.

⁴⁵ AGAD, ASW dz. 86, nr 46, s. 68.

⁴⁶ Ibidem, nr 44, s. 15, 40.

⁴⁷ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław 1953; *Zasady wydawania tekstów staropolskich*, Wrocław 1955.

⁴⁸ J. Schultze, *Grundsätze für die äussere Textgestaltung bei der Herausgabe von Quellen zur neueren Geschichte*, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, 1930, Bd. 43, ss. 345–354.

1.

Andreas Adersbach do elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma, b. m. d. [fragment dotyczący bitwy pod Ochmatowem]

Oryginał Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin – Dahlem, XX HA, Etats Ministerium 111 h, Nr 162, ss. 75. Papier dwustronnie zapisany, pismo czytelne, atrament koloru czarnego. Stan zachowania dobry.

[s. 75] Ich übersende Dero Seel. die Zeitungen, welche neulich auß Ukraina komend sindt, darneben aber kan ich Dero Seel. gehorsamlich nich verhalten, das ich auß andern particularer Schreiben von etlichen Herren Senatoren vernomen, alß solte die Victory, welche Unserigen cum applausen beschreiben, die Unserigen zimlich gekost haben, den ob Sie zwar den ersten tag zimlich victorisiret 21 Stück dem Feinde abgenommen, u[nd] zimlich weit in die Wagen-bürg eingreifen gewesen haben, sie der Victory mißbraucht und den Moschkowitischen Feitschen Officiren, welche allbereit die Partefanen auf die erde geworfen u[nd] sich haben ergeben wollen, kein quartier gegeben, darauf sich die Moskwowitische u[nd] andere fólcker rocolligirt⁴⁹ u[nd] die Unserigen auß den Wagen-bürg herauß geschlagen, den anderen tag hatt der Chmielnicky mit den Taterey tractiret und so viel erhalten, das sie alsobald von den Unserigen weg gangen und starcke partien in die Ukraine geschickt haben, also das die Unserigen, ob sie zwar übrige drei tage die Wagen-bürg starck attaquiret, aber zimlichen schaden am fußvolk und Dragonern erhalten, ob wirdt geschriebl, alß solten im gantzen legen an fußvolck u[nd] dragonern kaum 1200 noch übrig sein⁵⁰.

2.

Vorschlag der Deutschen und frembden Völcker so jetzo Zeit S. Maytt. Diensten sich versamlet undt verstelet

Oryginał Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin – Dahlem, XX HA, Etats Ministerium 111 h, Nr 162, ss. 76. Papier dwustronnie zapisany, pismo czytelne, atrament koloru czarnego. Stan zachowania dobry.

⁴⁹ „Dział dwadzieście i jeden wzięli y szablą niemało trupa położyli. A gdyśmy tako ochocno rum czynili Regimenty się nam moskiewskie poddawac poczęły, a potym widząc naszych siekaczych y mniej na (...) dbających ad arna przyszedzsy tak srogiego ognia dali, żeśmy się nazad retyrować począc musieli.”, B. Kórnik 991, k. 445v. „Poszczęścił Pan Bóg, żeśmy tabor rozerwali, dział 21 wzięli, kapitanów moskiewskich 5 i szablą trupa niemało położyliśmy. A gdyśmy szablą rum uczynili w taborze, na regimenty moskiewskie napadliśmy, którzy poddawac się poczęli. Ochota wojska naszego impatiens wsiadła i na regimenty, którzy ad arma przyszedłszy, dali srogiego ognia, żeśmy nazad reysterować się musieli”, K. Tyszkiewicz do S. Korycińskiego, Petyhorce, 24 II 1655 (data błędna), B. Czart., 148, s. 59–60; B. Kórnik 991, s. 459v – 460; *Jakuba Michałowskiego, (...) Księga pamiętnicza*, s. 744.

⁵⁰ „(...) ledwo byśmy wybrakowali 1200 piechoty do bitwy”, K. Tyszkiewicz do S. Korycińskiego, Petyhorce, 24 II 1655 (data błędna), B. Czart., 148, s. 64; *Jakuba Michałowskiego, (...) Księga pamiętnicza*, s. 744.

[s. 76]

Die Reiterey

Fürstl. Gnad. Hertzogen Bogußlaus Radzivilln	500 ⁵¹
Herrn Obristen Dönhoffs	500 ⁵²
Herrn Obristen Sacken	500 ⁵³
Des Marienburgischen Herren Woyewoden Weyherrn	400 ⁵⁴
Des Wieluinischen Herren Starosten	200 ⁵⁵
Des Sokkallyschen Herren Starosten	100 ⁵⁶
Des Herren Crongroßn Schatzmeister	100 ⁵⁷
	2300

Die Infanterie

Fürstl. Gnad. Hertzogen Bogußlaus Radzivilln	1200 ⁵⁸
Herrn Obersten Wolffen	1200 ⁵⁹

⁵¹ W kompucie koronnym regiment rajtarii Bogusława Radziwiłła znajdował się do końca roku 1653, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane; chorągiew Bogusława Radziwiłła w dywizji lewego skrzydła armii litewskiej jesienią 1654, K. Bobiatyński, op. cit., s. 238.

⁵² Regiment Jana Dönhoffa, starosty starogardzkiego znajdował się w kompucie koronnym do III kwartału 1655 roku i liczył 200 porcji, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. IV, Warszawa 1958, strony niepaginowane.

⁵³ Skwadron Salomona Sakina znajdował się w kompucie koronnym do końca II kwartału 1655 i liczył 216 porcji, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654–1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

⁵⁴ Kompania wojewody malborskiego Jakuba Weyhera liczyła w II kwartale 1655 270 porcji, w III kwartale 95, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655 – 1660*. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654–1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

⁵⁵ Skwadron starosty wieluńskiego Stanisława Dönhoffa znajdował się w kompucie koronnym do końca III kwartału 1654, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane.

⁵⁶ Skwadron starosty sokalskiego i bydgoskiego Zygmunta Dönhoffa w kompucie koronnym do końca roku 1654, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654 – 1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

⁵⁷ Chorągiew (kompania) podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego w kompucie koronnym do końca 1653 roku, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654–1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

⁵⁸ Regiment Bogusława Radziwiłła w kompucie koronnym do końca 1654 roku, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654–1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

⁵⁹ Regiment gwardii królewskiej pod komendą gen. Fromholda von Ludingshausen Wolff liczył w II kwartale 1655 1200 porcji, w III kwartale 616, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, strony niepaginowane. W składzie posiłkowego korpusu koronnego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w l. 1654–1655, K. Bobiatyński, op. cit., s. 240.

Herrn Generall – Majorn von Houbaldt	1000 ⁶⁰
Des Pommerellischen Herren Woywoden Weyhern	500 ⁶¹
Herrn Obersten Büttlern	800 ⁶²
Herrn Bieganowski	600 ⁶³
	5300
Die Dragoner	
Des Marienburgischen Herren Woyewoden	400 ⁶⁴
Des Kiyowischen Herren Castellan	400 ⁶⁵
Herren Crohn Feldft Marschallen (pisarza polne[go])	400 ⁶⁶
Herrn Obersten Korffen	400 ⁶⁷
Herrn Obersten Dönhoffs	400 ⁶⁸
	2000
	9600

3.

Regestr oficerów, żołnierów zabitych i postrzelonych w Regimentcie Pana Oboźne[go] Koronne[go] podczas expeditey Ochmatowskiej.

Oryginał Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin – Dahlem, XX HA, Etats Ministerium 111 h, Nr 162, ss. 77–79. Papier dwustronnie zapisany, pismo czytelne, atrament koloru czarnego. Stan zachowania dobry.

[s.77]

Z Leip

Companiey

Zabici

Wachmagister Gotfrid Casper

Adam Kingsley

⁶⁰ Regiment gen. – mjr. Christoph von Houvaldt znajdował się w kompucie koronnym do końca 1652 roku, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane.

⁶¹ Regiment wojewody pomorskiego Ludwika Weyhera w kompucie koronnym do końca II kwartału 1652, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, strony niepaginowane.

⁶² Regiment piechoty gen. – mjr. Wilhelma Butlera w II kwartale 1655 liczył 1200, a w III kwartale 1350 porcji, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, strony niepaginowane.

⁶³ W kompucie koronnym nie było w tym okresie takiej jednostki piechoty.

⁶⁴ Regiment Jakuba Weyhera wojewody malborskiego liczył w II kwartale 1655 425 porcji, w III kwartale 473, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, strony niepaginowane.

⁶⁵ Regiment dragonii Stefana Czarnieckiego, omówiony powyżej w tekście.

⁶⁶ Regiment Jana Sapiehy, pisarza polnego koronnego, w kompucie koronnym od II kwartału 1655, J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, strony niepaginowane.

⁶⁷ Regiment Ernesta Jana Korffa w kompucie litewskim, K. Bobiatyński, op. cit., s. 235.

⁶⁸ Regiment Henryka Dönhoffa, omówiony powyżej w tekście.

Marcin Ruminski
Alexander Labowski
Jan Lewicki
Hans Puchalski
Albrich Balbir
Postrzeloni
Pan Kapitan leitnant Herich Joan Tedwin Cheff⁶⁹
Corporal Balter Saule
Jakub Boniecki
Jan Dibowski
Lurenc Pluskowski
Kasper Mirowski
Jan Wachlowski
Warzeniec Burski
Sebastian Śmiałek
Jakub Dobos Regimentowi
Z kompaniej J[ego]m[o]ści P[ana] Maiora Stephana Gembarta
Zabici
Marcin Tomaszewski
Łukasz Cieplicki
Jan Jeziński
Claus Irhen
Postrzeloni
Jan Knenicki
Stanisław Piasecki
Paul Sosnowski
Woyciech Stokowski
Sebastian Baskowski
Stphan Legiman
Z Companye P[ana] Capitana Lukasz Friedricha Rynchleben
Zabici
Jurus Wanaszek
Hans Sommer
Andris Konwinski
Hans Sobianski
Stanisław Cichowski
Thomas Kędziński
Stanisław Janowski
Elias Janson
Woyciech Dąbrowski
Thomas Kurek
Postrzeloni

⁶⁹ Kpt Jan Henryk Tedwin, AGAD, ASW, dz. 86, nr 46, s. 25, 39.

P[an] Chorąży Mathias Srebrer
 Kasper Podolski
 Kristof Jasienski
 Z Companiey P[ana] Alexandra Wąsowicza⁷⁰
 Zabici
 Jacob Lewicki
 Sebastian Guniewski
 Hans Jagier
 Jakub Diement
 Hans Herbsteyn
 [s. 77v] Albricht Lepoczek
 Jan Iminski
 Jan Rozwadowski
 Andrei Wierchowski
 Jakub Wierski
 Postrzeloni
 Coroporał Stanisław Dobirski
 Albricht Kurawinski
 Stanisław Jezierski
 Samuel Dobrziniewski
 Tomasz Korczakowski
 Melchior Lubanski
 Albricht Focielski
 Woyciech Janowski
 Mathias Słupski
 Stanisław Kryslowski
 Sebastian Paulewicz
 Z Comp[aniey] P[ana] Cap[i]t[ana] Alexandra Dzierbickie[go]⁷¹
 Zabici
 P[an] Porucznik Dolf Mapes
 Marcin Woznicki
 Postrzelani
 P[an] Cap[itan] Alexander Dzierbicki
 Stanisław Sledziwski
 Woyciech Lozicki
 Woyciech Piekarski
 Woyciech Wierzchowicz
 Hans Kalendick
 Hans Bakowski
 Hans Kossowski
 Hans Rusiecki

⁷⁰ Kpt Aleksander Wąsowicz, ibidem, nr 44, s. 69.

⁷¹ Ibidem, nr 46, s. 90, 100; ibidem, nr 45, s. 4; ibidem, nr 44, s. 40.

Woyciech Macicki
Woyciech Janiszewski
Michał Płociennik
Z Companye P[ana] Cap[itana] Ołtarzewskiego⁷²
Zabici
Jan Jakubowic
Alexander Bstrzicki
Postrzelani
Mathis Gnatowski
Jan Buniński
Kristof Krans
Herman Roch
Jakub Młodziewski
Z Pułków różnych zabici żołnierze Regimentów Cudzoziemskich
z Companye Pa[na] Butlera Capitana⁷³
Zabici
Martin Skierski
Woyciech Krzepicki
Woyciech Krzywonos
Jacek Piotrowski
Jan Mieszko
Bartos Murawski
Matthias Strzelinski
Jakub Stankowicz
Woyciech Ligęza
Zachariasz Chrzestko
Jan Lengowski
Kazimir Dąbek
Kasper Henkit
Postrzeloni
Dobosz Kristof Phruk
Jan Drewnowski
Frącz Karkiewicz
Jan Olszewski
Z Pod Chorągwiey P[ana] Cap[itana] Debrana
Zabici
Jan Szedes Porucznik
Jan Bogusław Rieter Corporal
Jan Poklekowski Furier
Hans Jeht
Simon Deczinski

⁷² Kpt Stanisław Ołtarzewski, ibidem, nr 46, s. 90.

⁷³ Kpt Ernest Butler, ibidem, nr 44, s. 15, 40.

Jan Szelazko
Jan Korzeniewski
[s. 78]
Jan Piekarski
Jakub Struciński
Hans Hesz
Jan Czemeski
Gerger Ezmer
Sagiel Szmedl
Nicolaus Reiper
Jan Warszawicki
Hans Toper
Jan Karwowski
Postrzeloni
Jan Jasienski
Gergier Bohl
Jan Wolborski
Hans Pielgrim
Z Regimentu P[ana] Dinoffa
Zabitych
Z Pod Kompaniey J[ego]m[o]ści Samego
Stenzel Szelinsko
Gerger Gotzalg
Stefan Teslan
Gergen Hubner
Stensel Jabłonski
Mathis Szkowski
Mathias Okieniewski
Postrzeloni
Hans Starszewski
Melcher Budzicz
Szalzer Kegler
Michel Kossel
Jakub Szejnert
Kristof Komorowski
Jakub Pikowski
Mathis Porski
Z Companiey P[ana] Maiora
Zabitych
Winden Melzer
Jakub Schewer
Petr Togorowski
Wawrzin Gurzinski
Melcher Darub

Paul Zlotko
Jan Pienski
Kristoff Ossowski
Hendrich Platman
Jan Woysławski
Jan Malewski
Jan Zielenski
Postrzelani
Jan Renefiesz Chorąży
Giergin Breter Wacmistrz
Andrich Jarzębowski
Simon Szolecki
Martin Miznor
Thomas Gasieginski
Paroch Fedorowski
Z Company P[ana] Capitana Fergesona⁷⁴
Zabitych
Hans Lokcicz
Albricht Wisniewski
Michel Karsimski
Warzin Stekowski
Albricht Łubzinski
Gerger Matrosin
Alexander Magnu
Jan Schitsorowski
Jakub Turski
Albricht Ludosinski
Andris Simonski
[s. 79]
Christof Thomasz
Stanisław Stopierski
Jan Sumiński
Jakub Rucki
Jan Ludowski
Martin Stoławski
Postrzeloni
Jan Staworowski
Albricht Stefanowski
Melcher Lutimier
Jan Kaliemowski
Mathias Przyworski
Jan Wieszkowski

⁷⁴ Kpt Jan Fergenom, *ibidem*, nr 46, s. 25.

Michel Fleist
Z Company P[ana] Capitana Kouffoma⁷⁵
Gerzy Lokner
Pietr Lompart
Jakob Borowski
Jan Szugowski
Felix Ruminkowski
Bartos Skarsinski
Matthias Zapolski
Riman Wasilewski
Wawrzeniec Iwanowski
Szabier Konozusz
Mikołay Malinowski
Postrzeloni
Paweł Sziewa
Martin Krukowski
Summa zabitych z roznych Company 113
Postrzelonych 82
Oficerów zabitych 23
Postrzelonych 13.

⁷⁵ Kpt Henryk Kouffom, ibidem, nr 46, s. 25.